

GEYİK İLE İLGİLİ BAZI TÜRKÇE TERİMLER ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Vedat BEŞKARDEŞ¹, Yaşar Burak USLU², Burçin USLU³

¹ İ.Ü. Ormanlık MYO – Avcılık ve Yaban Hayatı Programı,
İlet: vkardes@istanbul.edu.tr

² Fatih İstanbul, İlet: yasar.burak.uslu@gmail.com

³ Fatih İstanbul, İlet: yburc20@hotmail.com

Özet

Geyikler, insanoglunun dünya sahnesine çıkışından itibaren et, boynuz ve postları için avlanıldığından çok değerli yaban hayvanlarındandır. Bunun doğal sonucu olarak, geyik avı sırasında yaşanan birçok olay zaman içinde hikayeleşmiş, efsaneleşmiş ve kutsallaşmıştır. Geyikler insan toplumlarında kültür motifleri veya değerleri olmuştur. Durum Türkler için de aynıdır.

Bu çalışmada tarihsel süreç içinde Türk coğrafyasında Türklerin geyik türlerinden kaç tanesiyle karşılaşma ihtimali olduğu, geyiklerin Türk kültürü ve avcılığındaki değeri ve Türklerin geyikler için kullandıkları terimler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, 14 geyik türünün Türklerle aynı coğrafyada, 13 geyik türünün ise bu coğrafyaya sınır alanlarda yaşadığı anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Geyik, Sığın, Ren geyiği, Karaca, Türk Kültürü, Avcılık

Abstract

Since human were first appeared on the world' historical stage, deer have been considered most important animals because they were hunted for their meat, horns and fur, As result of this, many simple events that were lived during deer hunting transform into legendary or being sacred. Deer had been culture motives and values in human societies in time. The situation was same for Turks.

In this study, it is aimed to research deer species, which were Turks expected meet and deer values and importance for Turkish hunting cultures in Turks' geography that Turks distributed between BC 1000 and AD 2000. According to our results, 14 deer species were distributed in Turks geography and 13 deer species have lived in border of this geography.

Key words: Deer, Moose, Rein deer, Roe deer, Turkish culture, Hunting

Giriş

Dünya üzerinde yaşayan tüm canlılar sürekli bir değişim ve çeşitlilik göstermektedir. Dünyadaki canlı çeşitliliğinin insanlar için büyük önem taşıdığı bugün herkesçe bilinen bir gerçek olup, bazı canlı türleri insanlar için avlanma, besin, giysi, koruma gibi hizmetlerinden dolayı diğer türlere göre daha ön plana çıkmaktadır. Hatta bazı eski toplumlarda geyik, kurt, ayı, kedi ve inek gibi hayvanlara kutsallık veya dini bir değer bile verilmiştir (İnan, 2006).

İlk geniş getiren memeli hayvan türlerine Orta Eosen döneminde (yaklaşık 50 milyon yıl önce) Asya'da rastlanmıştır. Küçük boyutta ve boynuzsuz ilk geyikgillere (*Eumeryx* ve *Ibomeryx* cinsleri) ait türlerin kalıntıları ise Orta Asya'da Oligosen sedimentlerinde (yaklaşık 25 milyon yıl önce) tanımlanmıştır. Bu türlerin Avrupa ve K. Amerika'ya yayılışları ise Erken Miyosen çağında (yaklaşık 20 milyon yıl önce) gerçekleşmiştir (Savage ve Russel, 1983). Pitra ve ark. (2004)'e göre Eski dünya geyiklerinin yayılışı Miyosen ve Pliyosen (yaklaşık 3,5 milyon yıl önce) geçişine rastlamaktadır.

Kuzey Anadolu'da yapılan kazılarda tür düzeyinde teşhisleri yapılmamış Cervidae kemikleri, geyiklerin yurdumuzdaki geçmişinin en az Alt Pleistosen'e kadar uzandığını ortaya koymuştur (Dayan, 1990). Boğazköy-Hattuşaş'ta yapılan çalışmalarda ise 2000 yıl kadar önce Anadolu'daki ilk evcil geyik ve geyik çiftliklerinin kalıntılarında rastlanmıştır (Turan, 1984). İnsanoğlunun ortaya çıkışıyla birlikte avcılığı da başlar. Diğer otçul hayvanlar arasında geyikler, insanların avladığı hayvanların en önemlilerinden sayılabilir. Bunun doğal sonucu olarak da geyik avı sırasında yaşanan birçok olay zaman içinde hikâyeleşmiş, efsaneleşmiş ve kutsallaşmıştır. Sibirya Tundralarında her şeyin geyikle ilgili olduğu yerlerde geyikten türeyiş efsaneleri bulunmakla birlikte, Türklerde de geyik kutsal bir hayvan olarak kabul edilmiş fakat türeyiş hikâyelerine kaynaklarda rastlanmamıştır. Türklerde geyik daha çok dişi kutsal bir ruh olarak tanımlanmaktadır. Benzer hikâyelere Türklerin Müslüman olmalarından sonra da rastlanmaktadır. Hz. Muhammed'in torunu Muhammed Hanefi avlanırken bir geyik görür ve onun peşine düşer. Gide gide bir mağaraya gelir. Geyik mağaradan içeri girer, o da geyiği takip eder, nihayet yer altına doğru epey gittikten sonra, bağlık bahçelik bir yere gelirler ve orada eşi Mine-Hatunu bulur. İşte bu hikâye de İslamiyet'le Ergenekon'un bağdaştırıldığı bir hikâye olarak karşımıza çıkmaktadır (Ögel, 1991).

Edebiyatımızda benzetme unsuru olarak geyiğin şu özelliklerinden yararlanır: geyik sevimli, çevik, hassas ve içli bir hayvandır. İnce zarif bir vücuda sahip ve ürpektir. İnsandan kaçır, peşinden sürüklediği insanı dermansız bırakır. Tenha yerlerde yaşar. Avlayan iflah olmaz, avlanmış geyiğin gittiği ev tarumar olur, yerinde ot bitmez. Bedduası avcının soyuna da etki eder. Geyik mukaddes bir hayvandır. Kurt gibi aniden ortaya çıkar ve çoğu kere insanlara doğru yolu gösterir. Birdenbire ortadan kaybolur. Mutlu sona erdiricidir. Sevgi perisidir. Totemdir, ruhların üzerinde dolaştığı ilahi bir varlıktır. Tanrı'nın elçisidir. Gökte dolaşan yarı ilahi yaratıktır (Aytaş, 1999).

Karadavut ve Yeşildal (2007)' a göre Türk folklor ürünlerinde geyiğin öne çıkan fonksiyonları ve bunların temelinde yatan sebepleri Anadolu sahasında tespit edilen folklor ürünü metinleriyle birlikte değerlendirildiğinde geyiğe ait özellikler "türeyiş unsuru, av hayvanı, yol gösterici, şekil değiştirme unsuru, hükmedilen hayvan, inanma unsuru ve benzetme unsuru" olarak karşımıza çıkmaktadır.

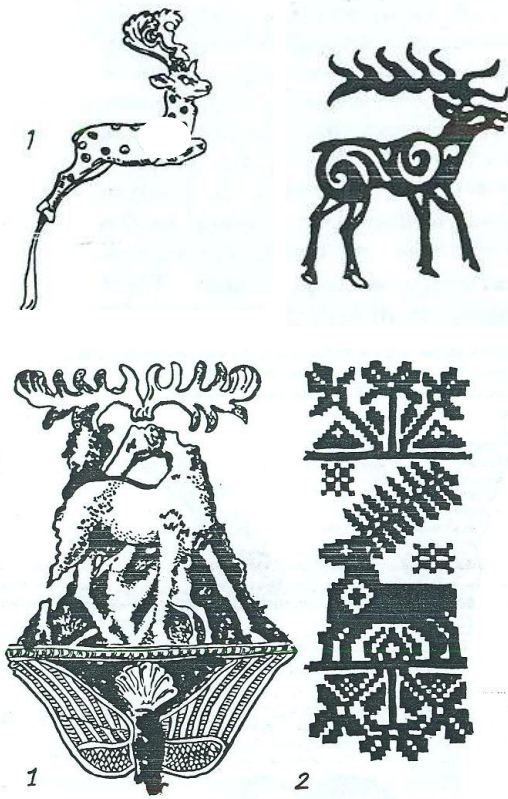
Birçok insan toplumunda geyikler kültür motifi veya değerleri olmuştur. Türkler için de durum aynıdır. Türklerde geyik üreme doğurganlık sembolü olmuştur. Daha çok kurt örneğinde gördüğümüz bayrak/tuğ kafasına heykelini dikme uygulamasının geyik için de uygulanmış olması Türklerin geyiği kutsal kabul ettiklerine delil oluşturmaktadır (Koca, 2012). Bu kutsallığa doğayla iç içe Sibiryaya taygalarında yaşayan ve Türklerin bir kolu olan Duha'larda halen rastlanmaktadır. Bu zor ve çetin coğrafyada Ren geyiği yetiştiren Duha'lar için ren geyiği et, süt, giyim ve ulaşım açısından çok büyük öneme sahiptir. Türk dilinin bir başka kolu olan Sayan koluna ait Duha dili yok olmak üzere olan bir dildir ve Ren geyiğinin öneminden dolayı Duhaca içinde Ren geyiği ile ilgili birçok tanımlamalar bulunmaktadır. Örneğin, Duhaca'da üç yaşından büyük evcil erkek Ren geyiği "ehter", üç yaşından büyük evcil dişi Ren geyiği "miend", bir yaşına basmış her iki cins evcil Ren geyiği "dasvan", iki yaşında evcil erkek Ren geyiği "gootay", iki yaşında evcil dişi Ren geyiği "dungy", üç yaşından büyük evcil ve hadım edilmiş erkek Ren geyiği "can", küçük evcil erkek Ren geyiği "dongur", bir yaşına basmamış evcil Ren geyikleri "hokkaş", evcil binek Ren geyiği "caarı" olarak adlandırılmaktadır (Küçüküstel, 2012).

Sevgi ve ark., (2012) yaptıkları çalışmada M.Ö 1000 ve M.S. 2000 yılları arasında Türklerin yayılış haritalarını çıkarmışlardır. Buna göre Türkler Macaristan, Bulgaristan, Balkanlar ve Anadolu, Türkistan, Doğu Avrupa, Sibiryaya, Tibet, Moğolistan, Ukrayna, Kırım ve Kafkasya, K. Afrika, Mısır ve

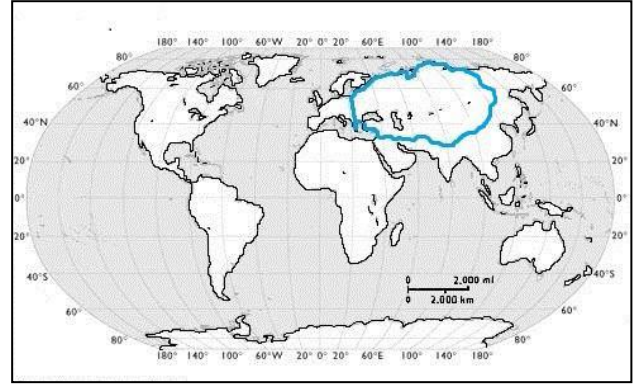
Ortadoğu coğrafyalarında yayılış göstermişlerdir (Şekil 2).

Demir (2009)'e göre Türklerin tarih sahnesine çıkışları M.Ö. 14 - 12 bin yılları arasında olup, Türk kültürünün izlerine Asya başta olmak üzere, Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika, Arap Yarımadası ve Afrika'da rastlandığını belirtmektedir. Eski çağ Türk devlet ve topluluklarının yazılı kayıtlarında av ve avcılık, beslenme kaynağı, savaşlara hazırlık yapmak üzere bir tür spor, bir boyun saygı ve korku ilişkisi kurduğu canlıların (ongun/töz) bir başka boyun üyelerince türlü ayinlerle öldürülmesi bağlamında karşımıza çıkmıştır (User, 2007). Bu sebeple, Eski Türklerde avcılığa çok önem verildiği görülmektedir (Mol, 2006).

Bu çalışmada geyiklerin yayılış alanları ile Türk coğrafyası karşılaştırılmış, Türklerin karşılaşma ihtimali olduğu geyik türleri ortaya konmaya çalışılmış, ayrıca geyiklerin Türk kültürü ve avcılığındaki değeri ve geyikler için kullanıldıkları bazı terimler araştırılmaya çalışılmıştır.

Şekil 1. Ögel (1991)'in Türk Mitolojisi Kitabından alınan Türklere ait geyik resimleri (syf. 569, 571, 574; Radlof'a atfen)¹

Şekil 2. M.Ö. 1000 ve M.S. 2000 yılları arasında Türk coğrafyası (Sevgi ve ark. 2012)

Araştırma yöntemi

Bilimsel anlamda bitki ve hayvanların isimlendirilmesiyle ilgili kurallar Carl Linnaeus'un 1735'te "Systema Natura" adlı eserinde yayınlanmıştır. Linnaeus bitki ve hayvanların isimlendirilmesindeki karmaşadan kurtulmak için isimlendirme dilini Latince ve isimlendirme yönteminin de "İkili Adlandırma" yani **Cins + Tür** şeklinde yapılmasını önermiş ve bu görüş de bilim dünyası tarafından çok büyük katılımla kabul edilmiştir (Önder, 1998). Günümüzde türlerin veya alttürlerin tespitinde morfoloji, anatomi, dokübilimi, hücrebilimi ve genetik bilimlerinden yararlanılmaktadır. Bu çalışmada kullanılan geyik türlerinin isimleri için cins² taksonu düzeyinde değerlendirilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Örneğin *Capreolus capreolus* olarak bilinen "karaca"nın *Capreolus* cinsi içinde *Capreolus pygargus* olarak bilinen Sibirya karacası olarak başka bir türü daha tanımlanmıştır. Her iki türün birbirinden ayrılması kromozom çalışmalarından sonra mümkün olabilmıştır (Danilkin, 1996). Dolayısıyla her iki tür 1975-78 yıllarına kadar *Capreolus* cinsi altında "Karaca - *Capreolus capreolus*" olarak değerlendirilmiştir. *Alces alces* ve *Alces americanus* birbirine çok yakın iki tür olup, 1997'de farklı türler olduğu kabul edilmiştir (Geist ve ark., 2008).

Bu çalışmada tarihsel süreç içinde Türklerin yaşadıkları coğrafyalar ile geyik türlerinin yayılış gösterdikleri alanlar incelenmiştir. Bunun için IUCN³ kırmızı listesi web sayfasında geyik türleri ve bu türlerin coğrafi yayılış haritalarına bakılmıştır. Türklerin yayılış gösterdikleri coğrafya ile geyik türlerinin yayılış gösterdikleri alanlar karşılaştırılmıştır. Canlı popülasyonları

² Cins taksonu, tür taksonununun bir üst seviyesinde bulunup birbirine benzeyen veya birbirleriyle akraba olan bir veya birçok türün meydana getirdiği taksonomik grup olarak tanımlanmaktadır (Önder, 1998).

³ IUCN : International Union for Nature, www.iucnredlist.org – Uluslararası Doğayı Koruma Birliği.

¹ Radlof, 1893-1911 Sibirya'dan A. Temir terc., II. 8, 14.

dinamik bir yapı gösterdiğinden yayılış alanları sürekli değişim göstermektedir. Özellikle de günümüz dünyasında insan nüfusunun hızlı artışı, şehirleşme, endüstrileşme ve doğal alanların tahribi birçok yabani hayvanın yayılış alanını olumsuz etkilemektedir (Caughley ve Sinclair, 1984). Dolayısıyla geçmişte geyikler daha geniş alanlarda yayılış göstermekteydiler. Bu bilgiye dayanarak, çalışmamızda geyiklerin Türk coğrafyasındaki yayılış alanlarının tespitinde esnek davranılmıştır. Türklerin karşılaşma ihtimali olduğu geyik türleri iki kısma ayrılmıştır: birincisi "Tarihsel süreçte Türk coğrafyası içinde bulunan geyik türleri", ikincisi de "Türk coğrafyası sınırında ve Türklerin karşılaşma ihtimali bulunan geyik türleridir.

İnsanların tüm canlı ve cansız varlıkları isimlendirme ve doğayı anlamaya çalışmaları aynı şekilde Türklerin de karşılaştıkları veya avladıkları yaban hayvanlarına isim vermelerini ve tanımlamalarını gerektirmektedir. Bu çalışmada Türklerin geyiklerle ilgili yaptıkları tanımlamalar ve kullandıkları terimler için bilimsel makaleler, araştırmalar ve sözlüklerde geçen, günümüzde halen kullanılan, hatta bazıları argo olan terimler ve kelimeler araştırılmıştır.

Geyik Türleri ve Türkçede Geyikler için kullanılan isimler

User (2007) Hamilton (1998)'a atfen eski Türk dilinde "dört ayaklı vahşi av hayvanı" anlamıyla genel bir içeriğe sahip *keyik* ~ *keyik*, Türkçenin bu döneminde "av"; *-çi* ekiyle genişlemiş biçimi *keyikçi* ise "avcı" anlamında kullanılmıştır. Bu durum, Runik harfli metinlere yansımaya da, Uygur yazmalarında tanımlanabilir. Uygur dönemi eserlerinde kayıtlanan *abçı keyikçi* çift sözünden (*bendiadioin*) *keyikçinin*, "keyik avcısı" özel anlamıyla birlikte, genel olarak "avcı" anlamıyla da kullanıldığını anlamak mümkündür⁴. Atmaca (2012), *keyik* kelimesine Eski Oğuz Türkçesinden günümüze anlam daralmasına uğradığını sıklıkla yabani olan her şeye *keyik* denildiğini bildirmiştir. Karahan (2013) eski Türkçeden (VII. Yy) itibaren "keyik" yabani olan her şey, eti yenen hayvanlardan ceylan, sığın, dağ keçisi gibi hayvanlar için kullanıldığını ve "geyik kelimesi" için de Kök Türkçe *keyik*, Uygurca (VIII. yy.) *keyik*, Divanü Lûgati't Türk'te (518 s) *keyik*, Kutatgu Bilig'te (698 s) *keyik*, Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı'nda (178 s) *keyik*, Senglah'da (317 s) *kéyik*, Nehcü'l-Ferâdis'te (338/4) *kedik*, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî'de (11/2) *keyik*, Manuel Arabe De La Langue Des Turcs Et Des

Kiptchaks'ta (10/7) *sawan keyik*, *keyik sığır*, El-Kavâninü'l-Külliyeye Li- Zabtü'l- Lûgati't-Türkiyye'de (62/6) *kéyik*, Et-Tuhfetu'z-Zekiyye fi'l- Lûgati't-Türkiyye'de (38b/3) *kéyik*, Osmanlı zamanında ise *geyik* olarak kullanıldığını bildirmiştir.

Ercilasun ve ark. (1991)'na göre geyik çeşitli Türk boylarında *keyik*, *bolan*, *buğu-bulan*, *maral*, *sügun* ve *buğa* adlarıyla anılmaktadır.

İvık, kırlarda ve taşlı yerlerde yaşayan geyikler için kullanılmıştır. Adhırak, kulakları ak, vücudunun diğer tarafları kara olan erkek geyik, dağ keçisi, teke'ye verilen isimdir. Ögür ise geyik ve koyun gibi hayvanların oluşturduğu sürü için kullanılan terimdir. Bununla birlikte Türkler beyaz geyik ve sığın için sukak terimini de kullanmışlardır. "Sukaklıg" geyiği çok olan yer anlamına gelmektedir (İlhan ve Şenel, 2008). Sığınak terimi sığın patroniminden gelmekte ve bu terim çeşitli Türk boylarında sığın, sığın, sügun, suwun, sin, sün, sigun olarak kullanılmıştır (Şahin, 2009). İbn Mühenna'da "geyik"; Mukaddimetü'l-Edeb'te "ayruk" olarak geçmektedir. Ceylan, karaca ve maral'da birbirine karıştırılarak geyik anlamında kullanılmıştır (Aytaş, 1999).

Bökön bir çeşit karaca veya maral (dişi geyik) için kullanılmıştır (Kaya, 2009). Dede Korkut hikayelerinde semüz kelimesi geyik eti için kullanılmaktadır ve av eti anlamında da en değerli et olarak belirtilmektedir (İlker, 2009). Gen (2009) geyik için *Iwuk*, *ıvuk*, *kiyik*, *keyik*, *kegik*, *sigun*, *elik* terimlerinin kullanıldığını bildirmiştir. Muylak dişi geyik anlamına gelmektedir (Ölmez, 1996).

Şekil 2. Ögel (1991)'in Türk Mitolojisi kitabında yer verdiği *Alces* sp. (Sığın) resmi (syf. 580 - Altay Kurganlarında bulunmuş sığın ve kaplan mücadeleleri).

IUCN (2013)'e göre günümüz bilim dünyasında Cervidae (Geyikgiller) ailesine (familya) mensup 3 alt aile (altfamilya), 19 cins, 55 geyik türü tanımlanmıştır. Türklerin yayılış gösterdikleri Orta Asya,

⁴ Hamilton, James Russel (1998). *İyi ve Kötü Prenses Öyküsü*, (Çev. Vedat KÖKEN), Ankara)

Sibirya, Avrupa, Avrasya ve Anadolu'da (Sevgi ve ark., 2012), Cervidae ailesine bağlı Cervinae ve Capreolinae alt ailelerinden 14 geyik türünün Türklerle aynı coğrafyada bulunduğu ve 13 geyik türünün ise bu coğrafyaya sınır alanlarda yaşadığı anlaşılmaktadır (Çizelge 1).

Ülkemizde bugün *Cervus elaphus*, *Dama dama* ve *Capreolus capreolus* olmak üzere geyikgillere ait 3 tür görülmektedir. Bu üç türün ülkemizde bulunmaları, yaygın olmaları ve kolaylıkla gözlenebilmeleri Türkçe isimlendirilmelerinde kolaylık sağlamıştır. Diğer türlerin Türkçe isimlendirilmeleri İngilizce veya Latince karşılıkları Türkçeye çevrilerek yapılmaktadır.

Çizelge 1. Türklerin yayılış gösterdikleri coğrafyalarda karşılaşma ihtimali olan geyik türler

Tarihsel süreç içinde Türk coğrafyası içinde bulunan geyik türleri	Türk coğrafyası sınırında ve Türklerin karşılaşma ihtimali bulunan geyik türleri
<i>Alces alces</i>	<i>Axis axis</i>
<i>Alces americanus</i>	<i>Axis porcinus</i>
<i>Capreolus capreolus</i>	<i>Muntiacus putaoensis</i>
<i>Capreolus pygargus</i>	<i>Muntiacus reevesi</i>
<i>Cervus elaphus</i>	<i>Muntiacus vaginalis</i>
<i>Cervus nippon</i>	<i>Muntiacus crinifrons</i>
<i>Dama dama</i>	<i>Muntiacus feae</i>
<i>Dama mesopotamica</i>	<i>Muntiacus rooseveltorum</i>
<i>Elaphodus cephalophus</i>	<i>Muntiacus truongsenensis</i>
<i>Elaphurus davidianus</i>	<i>Muntiacus vuquangensis</i>
<i>Muntiacus gongshanensis</i>	<i>Rucervus schomburgki</i>
<i>Przewalskium albirostris</i>	<i>Rucervus duvaucelii</i>
<i>Rangifer tarandus</i>	<i>Rucervus eldii</i>
<i>Rusa unicolor</i>	

Günümüz Türkçesinde *Capreolus capreolus* için karaca ve elik kelimeleri kullanılmaktadır (Huş, 1971). *Cervus elaphus* için Geyik, Ulugeyik, Maral (HUŞ, 1974) ve Kızılgeyik isimleri kullanılmaktadır. *Dama dama* türü için *Alageyik*, *Sığın* (TDK sözlük, 2013) ve *Yağmurca* (Huş, 1971) terimleri kullanılmaktadır. *Alces alces* ve *alces americanus* için günümüz Türkçesinde "Sığın" kelimesi kullanılmaktadır. TDK sözlüğünde "Mus" olarak tanımlanmıştır. *Rangifer tarandus* günümüz Türkçesinde Ren geyiği anlamına gelmektedir (TDK sözlük, 2013).

DS, (1993)⁵ tarandığında ise karşımıza akmaral: büyük geyik; bugu: yabani inek, ceylan, erkek geyik; burçin: dişi geyik; ceran: geyik; dağgeçisi: geyik; giyik: geyik; kiyik: geyik, yabanıl; sığın: bir çeşit geyik, karaca; yaban keçisi: geyik, yağmurca: bir çeşit geyik, dağ keçisi; zığın: geyik, alageyik; ceylan: karaca, ceylek, cerek; elik: dağ keçisi, karaca anlamları çıkmaktadır.

Diğer geyik türlerinden *Capreolus pygargus* için "Sibirya karacası"; *Cervus nippon* için "Japon geyiği"; *Elaphodus cephalophus* için "Tepeli veya püsküllü geyik"; *Elaphurus davidianus* için "David geyiği"; *Muntiacus* sp. için Munçak"; *Axis axis* için "Benekli geyik veya Çital"; *Axis porcinus* için "Hint domuz geyiği"; *Przewalskium albirostris* için "Przevalski geyiği veya Beyaz dudaklı geyik"; *Rusa unicolor* için "Sambar geyiği"; *Rusa duvaucelii* için "Bataklık geyiği veya Duvaucel geyiği"; *Rucervus eldii* için "Eld geyiği" isimleri kullanılmaktadır.

Ülkemizde geyik insan ilişkileri ve geyiklere ait terimler

Ülkemizde halen geyiklerin yer yer kutsal olarak kabul edildiği ve avlanıldığında avlayan kişilere uğursuzluk veya bela getireceğinin düşünüldüğü bölgeler bulunmakla birlikte geyiklerin kaçak olarak avlanıldıkları bölgeler de bulunmaktadır. Ülkemizde geyiklerin avcılığı 4915 Sayılı Kara Avcılığı Kanununa ve Merkez Av Komisyonunun belirlediği kurallara göre Av Turizmi kapsamında yapılmaktadır. Ancak Alageyik'lerin populasyon durumları tehdit altında olduğundan avcılığı yasaklanmıştır.

Geyik motiflerine; dokunan halılarda, üretilen filmlerde ve müziklerimizde çok sık rastlanmaktadır. Ayrıca ülkemizde geyik isimlerinin verildiği birçok köy, kasaba ve ilçe isimleri de bulunmaktadır. Aksığın köyü – Kocaeli, Geyikçeli – Ordu, Geyikli – Trabzon, Geyikli – Çanakkale, Karacaköy – İstanbul bunlardan bazılarıdır. Bununla birlikte, Gülensoy (1995)'un hazırladığı "Türkçe yer adları kılavuzu"nda Geyikbayırı, Geyikdere, Geyikgölü, Geyikkırı, Geyikpınarı, Geyiksuyu, Karageyikli, Karacalı, Maral gibi yer isimlerine de rastlanmıştır.

Türkçemizde geyiklerle ilgili birçok deyim ve kelime türetilmiştir. Bunlardan en yaygın olanı "geyik muhabbetidir". Keskinliç (2013) yaptığı çalışmada geyik muhabbeti teriminin üç ana noktadan türemiş olabileceğine işaret edilmektedir. Birincisi 1909'da Balkanlarda ortaya çıkan Bulgar ve Sırp çetelerinin isyanlarını bastırmak için mücadele eden Resneli Niyazi Bey ve çetesine yol gösteren dişi bir geyik'e kutsallık

⁵ DS: Derleme Sözlüğü, TDK

atfedilir ve sonrasında da geyik İstanbul'a getirilir ve bir süre Direklerarası'nda sergilenir. Daha sonra Resneli'yi Manastır'da ziyaret etmek ve zaferini kutlamak isteyenler Resneli'nin yanında geyiği görmüşler ve bu da zaman içinde hikayeleşmiş ve dillere düşmüştür. Şöhretiyle 31 Mart Vaka'sını bile geride bırakmıştır. Zaman içinde bu olay geyik muhabbeti deyimine dönüşmüştür. İkincisi ise avcılığı, abartılı hikayeleri ve palavralarıyla ünlü Hieronymus Karl Friedrich von Münchhausen'dir. Bu kişinin söylediği ve aslı astarı olmayan anlatılara atfen geyik muhabbeti denilmiştir. Üçüncüsü ise geyik muhabbetinin avcılarının kendi aralarındaki mübalağalı ve abartılı av hikayelerinden ortaya çıktığını söylemektedir. Esasen bu üçüncüsü eksik olmakla birlikte daha doğrudur. Eksikliği ise geyiklerin kızışma dönemlerinde; erkek geyik kendi haremindeki dişileri ve kendi bölgesini diğer erkek geyiklere karşı savunmak için böğürürler. Bazen bu durum akşamdan sabaha veya iki geyik karşı karşıya gelene yani dövüşene kadar sürebilmektedir. Avcılar bu durumu çok iyi bildiklerinden ve aralarındaki avcılık sohbetleri de bazen uzayabildiğinden dolayı, bu olayı "geyik muhabbeti" olarak adlandırmışlardır. Kısaca "geyik muhabbetinin" özü budur.

Geyiklerin en önemli özelliklerinden biri erkeklerinin özellikle üreme zamanında rakiplerine karşı kullandıkları boynuzlarıdır. Ancak ren geyiklerinin erkekleri gibi dişilerinde de boynuz bulunmaktadır. Geyik boynuzlarının en önemli özelliklerinden biri de her yıl düzenli olarak bu boynuzların atılarak bir sonraki sene yenisini çıkarmasıdır. Geyik, boynuzlarını yeniden çıkarırken boynuzlarının etrafında kadifemsi bir deri tabakasıyla birlikte büyür. Bu tabakaya "velvet – kadife tabaka" denilmektedir. Daha sonra boynuzun çevresindeki bu tabaka dökülür. Sonuçta geyiklerin sivri boynuzları ortaya çıkar. Geyik boynuzlarıyla ilgili olarak "Boynuzlamak" boynuzla yaralamak, eşini aldatma işi (argo); "boynuzlanmak" eşi tarafından aldatılma durumu; "boynuzlatmak" bir kimseyi utanılacak duruma düşürme; "boynuzlu" eşi tarafından aldatılan, namusu lekelenen" deyimleri ortaya çıkmıştır. (KL, 2008)⁶

Geyikler kızışma zamanlarında böğürerek kendi alanlarını ve haremını korumaktadırlar. Bu kızışma zamanı için "böğürüm, böğürdüm, böğürme mevsimi" denilmektedir. Geyik avının bir şekli de kızışma döneminde geyiklerin bu böğürmesi taklit edilerek yapılmaktadır. Geyiklerin taklidi yapılarak geyik avlanılacak bölgeye çekilmekte ve avlanılmaktadır. Taklit için manda veya sığır boynuzu (KL, 2008), 4-5 cm çapında, 15 – 20 cm uzunluğunda su borusu ve hatta arkası kesilmiş 0,5 lt'lik bir pet şişe kabından bile

yararlanılabilmektedir. Tosya'da "somak; kabağın içi oyularak yapılan bir alet kullanılmaktadır (KL, 2008). Bu taklit Bolu'da "yomsu, yomsulamak" olarak adlandırılmaktadır. KL ve DS'ye göre göre Niksar'da "ögürüm çalmak" olarak isimlendirilmektedir.

Gavurdağı, Adana havalisinde "İma": büyük ve çatalı geyik boynuz veya ovalarda yaşayan büyük geyik; "imalı": ise büyük boynuzlu geyik anlamına gelmektedir. Kadırlı, Adana'da ise "ima" kelimesi biraz daha incelerek "ime": boynuzları, düz, dik ve birbirine paralel davar ya da geyik" olarak değişim göstermiştir. Mudurnu, iğneciler yöresinde "gizleniş" geyik boynuzundan yapılan, çarık dikmeye yarayan, sivri iki çatalı olan araç demektir (DS, 1993).

Geyiklerin erkeklerine boğa, dişisine "inek" veya çok kullanılmamakla birlikte "maral"; yavrularına "dana" denilmektedir. Karacaların erkeklerine "teke", dişisine "keçi" denilmektedir. Adana ve çevre illerinde, Toroslar'da, ve hatta Akdeniz bölgesinin neredeyse tamamında yabancı keçilere (*Capra spp.*) "geyik" denilmektedir.

Muygak dişi geyik anlamına gelmektedir (Ölmez, 1996). Bilimsel isimlendirmede *Muntiacus sp.* için İngilizce'de "Muntjac" kelimesi kullanılmaktadır. Clauson (1961) yaptığı çalışmada "muygak"ın yanlış kullanımının "munğak" olduğunu ifade etmektedir. Bu da "Muntjac" ve "*Muntiacus sp.*" kelimelerinin kökenini "Muygak" kelimesine dayandığını göstermektedir.

Elk ABD'de *Cervus elaphus*; İskandinav ülkelerinden Norveç ve Danimarka'da "Elg", İsveç'te älg; Almanca'da "Elch" *Alces alces* türü için kullanılan bir kelimedir. Türkçede karaca için kullanılan "Elik" kelimesine benzerliği ise ilgi çekicidir.

Geyik, karaca ve alageyiklerin boynuzlarından bıçak sapı, karaca ayaklarından baston sapı yapılmaktadır. Bazı uzak doğu ülkelerinde geyik boynuzunun cinsel gücü arttırıcı etkiye sahip olduğu düşünüldüğünden geyikler sığır, koyun ve keçi gibi yetiştirilmektedir.

Sonuç

Eski Türklerde geyik teriminin başlangıçta bütün av hayvanları için kullanılan bir terim olduğu ve zaman içinde anlamının daraldığı, önce dört ayaklı av hayvanları ve daha sonraki dönemlerde ise sadece boynuzlu av hayvanları için kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır (User, 2007). Türkler, geyikler için keyik, bolan, buğu-bulan, maral, süğün, buğa (Ercilasun ve ark., 1991), ıvık, adhgırak, sukak (Şenel ve ark.,

⁶ KL, Kubbealtı Lügati, 2008

2008), sığın, sığın, süğün, suwun, sin, sün, sigun (Şahin, 2009) ve ıwuk, ıwuk, kiyik, keyik, kegik, sigun, elik kelimeleri kullanılmıştır (Gen, 2009).

Yabani hayvan populasyonları dinamik bir yapıya sahip olup, abiyotik veya biyotik ekolojik koşullara göre sürekli değişimler gösterirler. Ancak son yüz yılda habitatların yok edilmesi, endüstrileşme, şehirleşme ile birlikte aşırı ve bilinçsiz avlanma gibi olumsuzluklar yaban hayvanlarının birçoğunun yayılışını sınırlandırmış ve bazı populasyonların yok olmalarına neden olmuştur. Bunlardan geyikler de doğal olarak etkilenmiştir. Buna rağmen, Türklerin yayılış gösterdikleri Orta Asya, Sibirya, Avrupa, Avrasya ve Anadolu'da (Sevgi ve ark., 2012) Cervidae ailesine bağlı Cervinae ve Capreolinae alt ailelerinden 14 geyik türünün Türklerle aynı coğrafyada yayıldığı ve 13 geyik türünün de bu coğrafyaya sınır alanlarda yaşadığı anlaşılmaktadır. Türklerin karşılaşma ihtimali olduğu geyik sayısı bundan daha fazla olabilir. Ancak bu çalışmada taradığımız kaynaklardaki resimlere göre *Alces alces*, *Cervus elaphus* ve *Dama dama* türleri kesin olarak tanımlanabilmektedir (Şekil 1 ve 2).

Çalışmamızda, İngilizce'deki "Muntjac" kelimesinin kökeninin Türkçe'deki dişi geyik anlamına gelen "Muygak" kelimesine dayandığı anlaşılmaktadır (Clauson, 1961). Aynı zamanda ABD'de Ulugeyik (*Cervus elaphus*) için kullanılan "elk" İskandinav ülkelerinden Norveç ve Danimarka'da "Elg", İsveç'te älg; Almanca'da "Elch" kelimesinin Türkçe'de karaca (*Capreolus capreolus*) için kullanılan elik kelimesine benzerliği dikkat çekicidir.

Akdeniz'de yabani keçilere geyik denilmesi Hamilton (1998) ve User (2007) gibi yazarların eski Türk dilinde "dört ayaklı vahşi av hayvanı" için keyik dendiği yani geyik'in av hayvanı anlamıyla genel bir içeriğe sahip olduğu tezlerini destekleyen yaşayan/somut bir saha bulgusu olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma sonucunda sistematik biyolojide kullanılan "İkili Adlandırma" kurallarına uygun olarak Latince memeli tür isimleri için yine ikili isim içeren Türkçe isimler üretilmesi bir gereksinim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geyikgillerin yayılış alanlarını, Türk coğrafyasını ve yaklaşık 10000 yıllık bir süreç içerisinde insan toplumları arasındaki etkileşimleri düşünürsek, şüphesiz ki, bu çalışmada kullanılan terimlerden daha fazla sayıda geyikle ilgili terim karşımıza çıkacaktır. Bu çalışma biyoloji biliminde ve Türk kültüründe geyiklerle ilgili geçen terminolojiyi kısmen de olsa ortaya koymayı hedeflemiştir.

Kaynaklar

- Atmaca, E., 2012. Eski Oğuz Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine kadar özelleşme yoluyla anlam daralmasına uğrayan kelimeler. *International Periodical for the languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol 7/2, 129-143.
- Aytaş, G., 1999. Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve "Haza Destan-ı Geyik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı:12, ziyaret tarihi: 22.02.2014 <http://hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/issue/view/20>
- Caughley, G. ve Sinclair, A. R. E., 1994. *Wildlife Ecology and Management*. Blackwell Science, 0-86542-144-7, Massachusetts, p 334 + X s.
- Clauson, G.,1961. The initial labial sounds in the Turkish Languages. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 24, No. 2, pp. 298-306.
- Danilkin, A., 1996. *Behavioural Ecology of Siberian and European Roe Deer*. Chapman and Hill, London, 0-412-63880-0, UK, p 276.
- Dayan, E., 1990. Kuzey Anadolu'da Step Filinin (*Elaphas trogontherii*) Varlığı. *Doğa Türk Zooloji Dergisi*, 14 (3): 353-360.
- Demir N., 2009. Türk Tarihinin ve kültürünün Kaynağı olarak Kaya Üzeri Resimler (Petroglifler) ve Yazılar. *Journal of World of Turks - Zeitschrift für die Welt der Turken*, Vol 1 - No 1.
- DS. 1993. *Derleme Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı 211, Cilt 1-11.
- Ercilasun, Ahmet B., vd.(1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. I. C., Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Geist, V., Ferguson, M. & Rachlow, J. 2008. *Alces americanus*. In: IUCN 2013. IUCN Red List of Threatened Species. Version 2013.1. <www.iucnredlist.org>. Downloaded on 03 October 2013.
- Gen, S., 2009. *Harezmi Türkçesinden Kazakçaya Hayvanlarla ilgili söz varlığı*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi 403s.

- Gülensoy, T., 1995. *Türkçe yer adları kılavuzu*. Atatürk, Dil ve Kültür, Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Yayın no: 618, Ankara.
- Huş, S., 1974. *Av Hayvanları ve Avcılık*. II. Baskı, İ.Ü. Orman Fakültesi Yayınları, İ.Ü. Yayın No: 1971, O.F. yayın no:202, Kurtulmuş Matbaası, 406s.
- IUCN 2013. IUCN Red List of Threatened Species. Version 2013.1. <www.iucnredlist.org>. Downloaded on 26 October 2013.
- İlhan, N., ve Şenel, M., 2008. Divanu Lugatit Türk'e göre av, avcılık ve hayvancılıkla ilgili kelimeler ve kavram anlamları. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol 3/1. 259-277.
- İlker, A., 2009. Tarihsel Metinler Bağlamında Türkçede Av-Et İlişkisi. *Acta Turcica*, Sayı 1, 457-463. (Türk Kültüründe Av, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun).
- İnan, A., 2006. *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*. Türk Tarih Kurumu, 6.Baskı, 239s.
- Karahan, A., 2013. Codex Cumanicus'ta hayvan adları. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V 8/1, p 1839-1865.
- Kaya, M., 2009. Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanlarında Av. (Türk Kültüründe Av, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), *Acta Turcica*, Sayı 1, 96-106.
- Keskinkılıç, E., 2013. *Geyik Mubabbeti*. (Geyik kitabı, editörler Emine Gürsoy Naskali ve Erkan Demir) Kitabevi yayınları, ISBN 978-605-5397-87-6, s. 65-81.
- KL (Kubbealtı Lügati), 2008. *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. III. baskı (Gözden geçirilmiş) Haziran 2008, ISBN 975-6444-18-5 tk.
- Koca, S. K., 2012. *Türk Kültüründe Sembollerin Dili*. Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Doktora Tezi, 328s.
- Küçüküstel, S., 2012. Kaybolmakta olan bir Türk Diline Tanık Olmak: Duha Dili. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, [İnternet erişim tarihi: 22.02.2014], <http://dergi.tehlikedekidiller.com/index.php/TDD/article/view/32/14>
- Mol T., 2006. *Yaban Hayatı (Orman Mübendisleri İçin)*. I.U. Orman Fakültesi Yayınları, I.U. Yayın No: 4643, O.F. Yayın No: 489, İstanbul, ISBN 975-404-766-9.
- Ögel, B., 1991. *Türk Mitolojisi I*. İkinci Baskı, Atatürk Türk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 644s.
- Ölmez M.,1996. *Tuvalar ve Tuvaca*. Çağdaş Türk Dili Sayı 95, 10-17.
- Önder, F., 1998. *Taksonomi İlkeleri*. I. Basım, E.Ü. Ziraat Fakültesi, Ofset Atölyesi, Bornova/İzmir, 87s.
- Pitra, C., J. Fickela, E. Meijaard and C. P. Groves, 2004. Evolution and phylogeny of old world deer. *Molecular Phylogenetics and Evolution*, 33: 880-895).
- Savage, D. E. and D. E. Russel 1983. *Mammalian Paleofaunas of the World*. London. Addison - Wesley. 432pp.
- Sevgi, O., Yılmaz, Y., Tecimen B., ve Okan, T., 2012. Türklerde Toprak Bilgisinin Kökenleri. *Acta Turcica*, Yıl 4, sayı 1, 222-234.
- Şahin, İ., 2009. Sunakata (Sıgnak) Oykonomimin geçmişi, bugünü ve kökeni üzerine. *TUBAR*, XXV, 159-172.
- TDK Sözlük, 2013. Bilim ve sanat terimleri sözlüğü. ziyaret tarihi. 26.11.2013, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.52950cef95efc4.36577995).
- Turan, N., 1984. *Türkiye'nin Av ve Yaban Hayvanları: Memeliler*. Ongun Kardeşler Matbaacılık Sanayi, Ankara, 178 s.
- User, H. Ş., 2007. Runik Harfli Türk Yazıtlarında Av. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1 (1) 49-59 s.